

I	Отже, у нас метод дослідження усно-історичний, тобто вільна оповідь. Отже, перше питання про Вас. Як Ви сформувалися, як людина, з такою громадянською позицією і так далі?
P	Стихійно, стихійно сформувалася. Так вийшло. Взагалі, я би сказала, що моя особиста життєва історія – це компенсація невдач. Тому що я, наприклад, закінчувала філософський факультет і писала про раннього Маркса і Гегеля свої роботи. І вся ця соціологія... Ну, соціології тоді в нас і не було в нинішньому розумінні. Була в нас якась соціологія, ми проходили практику на заводі «Червоний екскаватор», і я навіть щось путнє написала по робочих колективах, ми їх там досліджували, але до соціології у мене було таке досить зневажливе ставлення. І, власне, тематика була там: робочі колективи, це було дуже популярно, і незаслужено забуте зараз, бо це справді можна було досліджувати. Була соціологія молоді, про їхні професійні орієнтації. Тобто, були тема, які насправді можна було досліджувати. І на філософському факультеті був такий предмет, як соціологія, але я його забула одразу, як тільки отримала свою «п'ятірку»
I	А чому саме філософія?
P	Ну, я була відмінницею в школі. А чому філософія? Тому що я, знаєте, любила читати. З 5 років я ходила сама в бібліотеку, брала книжки і читала. Читання – це було моє улюблене заняття, якщо не говорити ще про заняття спортом. І в бібліотеці завжди давали якусь «нагрузку», якісь брошури з нагрузки. І я прочитала брошуру про грецьких агностиків. І мені дуже сподобалося, що вони дуже цікаво мислять, і я почала читати філософів давньогрецьких. Це було вже у 10-му класі. І дійшла я до Юма, я його одолела, а Канта вже ні. І пішла на філософський факультет так, знаєте, абсолютно без всяких вагань, незважаючи на те, що там було 10 чоловік на місце. Тому, що коли я поступала, там було більше 80% зі стажем, бо це ідеологічний факультет, а 20% - випускники школи. І от школярів було 10 чоловік на місце. Але в мене чомусь не було сумнівів у собі, я перший екзамен здала на «5», і поступила.
I	Як родина поставилася до Вашого вибору професії?
P	Я сама завжди вирішувала, що мені робити. Скільки пам'ятаю, ніхто зі мною не сперечався, і я робила те, що вважала за потрібне.
I	Гаразд, а якщо ми говоримо про цінності і про світогляд...? Можете якісь етапи виділити?
P	Ну, був етап філософський, коли я була філософом, була заступником голови студентського наукового товариства, займалася суто філософією... Ну, що стосується активності – я завжди була активною. Я була старостою свого часу, потім культмасовим сектором в школі, з якого мене вигнали у 10-му класі. Слава богу, не вигнали з комсомолу,

	пожаліли... Бо я влаштувала рок-групу, а це було у радянські часи
I	Який це був рік?
P	69-й. Тобто, я завжди була дуже активною, завжди.
I	Гаразд. Якщо до Ваших ранніх років повернутися, то Ваше сімейне середовище: чи підтримали Ваші батьки такий вибір професії, чи був якийсь дискурс?
P	А я не питала, я сказала, що я поступаю на філософський факультет – і все. Я просто інформувала.
I	Гаразд. Ви сказали, що Вас ледве не вигнали з комсомолу. Чи була якась суперечність між родинним дискурсом і офіційним? Ставлення до історії, до ситуації?
P	Ви знаєте – ні. Я взагалі жила з бабусею в Києві, тому що мій батько був військовим, вони багато їздили, і коли вони там осіли, то хотіли мене забрати (а мені було 6 років тоді). Але мені тут більше подобалося, і я сказала, що якщо вони мене заберуть, то я піду назад по рельсах пішки.
I	А мама чим займалася, якщо не секрет?
P	Мама моя починала свою кар'єру з вихователя, потім швидко піднімалася: вона закінчила філологію у Свердловському університеті, вийшла заміж за батька, який був військовим. А коли вони осіли у місті Нікополі, вона дослужилася дуже швидко до завідуючої дитячим садком феросплавного заводу. Тобто, її дуже добре знали в місті. Я в маму пішла – вона теж така дуже активна.
I	Гаразд. Комсомол і Ви. Ви сказали, що ледве не вигнали. Це що була за подія?
P	Ну, знаєте, я на це йшла свідомо, просто я не знала, що така буде жорстка реакція. Я хотіла, щоби мене вигнали з Комітету комсомолу
I	А чому Ви цього хотіли?
P	Тому, що я була культмасовим сектором. І я від самого початку, як людина активна, добувала квитки, влаштовувала вечори поезії (а я поезію дуже любила), але потім я втомила вже. 10-й клас, випускні іспити, треба готуватися, а на мені цей комсомол... І я вирішила разом із цим покінчити. Це було 23-го лютого, День советской армії, і я запросила з військового училища хлопців. А школа у мене була з дуже жорсткою дисципліною і дуже радянська. І я запросила рок-ансамбль, своїх знайомих. Вони спочатку виконували радянські пісні, все було добре, а потім вони «розійшлися», і репертуар «Бітлов», і вся школа підскочила і почала шейк танцювати з хлопцями з військового училища. Вчителі бігали, намагалися припинити весь цей «непотріб», їх ніхто

	не слухав, і це був великий скандал, поки наша вчителька фізкультури, яка була секретарем партійної організації, не вимкнула світло просто в школі. Потім мене «розбирали», але вирішили з комсомолу не виганяти.
I	Невдача!
P	Ні, це була удача. А невдача була в тому, що я була філософом з червоним дипломом, але я не була членом партії. І мене дуже хотіли залишити на факультеті, але оскільки не член партії, то цей шлях був закритий.
I	А як Ви ставилися до членства в партії?
P	Дуже хотіла. Тому що активні були або в таборах, або в партії. І щоби якось впливати, можна було виступати на зборах. І якщо далі брати, як я потрапила в Інститут філософії... Інститут філософії – це єдине місце, де можна було працювати не члену партії в Києві. І я йшла... вже потім я зрозуміла, що мене і не збиралися брати, бо на це місце йшла людина – член партії, зі зданим кандидатським мінімумом, а мене взяли для конкурсу просто. Але оскільки я краще всіх здала іспити кандидатські, то мені пощастило: мені запропонували бути редактором в журналі «Філософська думка». Тобто, я одразу стала редактором, і одразу увійшла в коло таких людей, як Попович, Кримський... Ми були колегами, ми були на рівних. Ми дружили з Кримським, він взагалі любив молодь. У нього дітей не було, і я була першою, коли він зрозумів, що в нього могли б бути діти такого віку. І він мене дуже опікав, і все таке інше. Короче, це був успіх. А далі, я збиралася на істмат, мені пообіцяли, що через три роки мене візьмуть в аспірантуру на істмат, якщо я відпрацюю. Але це мені обіцяв Головний редактор, він же заввідділом істмату. Але коли підійшов час, він сказав, що «соррі, не можу», і це був другий неуспіх. Я «грюкнула дверима», пішла. Але в мене вже було багато знайомих у відділі соціальної психології, якою я ніколи не займалася, але я їх редагувала. І я стала поступати туди у аспірантуру. Тобто, це була зовсім інша сфера. Спочатку я освоїла там істмат, оскільки я завідувала відділом істмату останній рік в журналі і редагувала. Оце мені було 23-24 роки, і до мене приходили професори, і я їх вчила, як треба писати статті. Я купила собі парик тоді, щоби якось старше все-таки виглядати... Отже, я поступила в аспірантуру, і мені довелося освоювати психологію.
I	Так, і що далі? Які ще події на Вас вплинули, етапи?
P	Далі дуже важко було «рости» у відділі, бо дуже великий відділ, а я була завжди такою... Я дуже вдячна, насправді, завідувачій відділом Лідії Василівні Сохань, дай Бог їй здоров'я, бо вона ще жива, їй 90 років. Але вона була завжди дуже критичною. Я зараз розумію, що не завжди я була права, але вона була до мене завжди критичною. І я вже захистилася, і мені давно вже треба було давати «старшого», але для цього треба було, щоби вона ходила, просила... І тут відділ соціології при Інституті філософії, і його голові Хайко (???)

	запропонували завідувати сектором.
I	Це який рік?
P	90-й, здається. Це новий сектор утворився – сектор конфліктології. Вже відділення формувалося, і там повинні були бути нові кадри, і мене Голова Хадуш (???) агітував, тому що ми дружили. Він був в мене опонентом на захисті кандидатської. І я тоді сказала так: «Добре, я піду, але тільки з однією умовою: я ніколи не буду займатися соціологією». І він сказав: «Ну, добре. Ми з Небоженко будемо займатися соціологією, а ти якусь теорію будеш писати»
I	А чому Ви так сказали?
P	Ну, тому що я інакше мислила тоді, досить теоретично. І я вважала, що цим хай математики займаються, а я ж філософ, я у високих матеріях вітаю. А потім якось поступово, поступово... Мене будь-яка діяльність захоплює. Коли я чимось починаю займатися... Я думаю, що людина не призначена для чогось одного. Я чудово могла б почуватися у журналістиці, думаю. Безумовно, я могла б бути вчителем. Я могла б бути лікарем. Я не могла б бути бізнесменом, це абсолютно не моє. Але ж широке поле, насправді, в людини. Це не так, що от щось одне – і все.
I	Гаразд. А далі, як Ви перейшли з відділу..?
P	А я і зараз ще працюю в Інституті соціології, до речі.
I	А як розвивалася Ваша кар'єра після того, як Ви прийшли у цей відділ в Інституті філософії? Що з Вашими інтересами, як це впливало, чому Ви таки вирішили займатися цифрами? І як Ви бачите роль соціолога у цьому процесі?
P	Ну, були планові теми, була конфліктологія, ми конфліктами займали переважно. У відділі соціології я природно почала займатися соціологією, мені вже стало це цікаво. Причому, спочатку займалася цим, щоби заробляти гроші, а потім якось так...
I	Тобто, виходить, це якісь комерційний сектор?
P	Замовлення були вже.
I	Для Інституту філософії?
P	Ні, особисті. Ну, взагалі ми жили як? 15 доларів зарплата в 90-ті роки. І пам'ятаю, якось сиділи ми з Головахою, а в мене диван вже такий страшний, і я порахувала, що я за 10 років зможу купити диван, якщо по долару відкладати. І тут заходить чоловік, каже, що він з Інституту проблем молоді, який щойно утворили. І оскільки людей в них не було, щоби займатися науковою роботою, то вони зробили хитро (це колишні комсомольці).

	Вони до планової теми долучали своїх з Інституту соціології, які працювали. І от мене підрядили до соціології молоді. Балакірева завідувала мережею. І от ми домовилися, і Головаха каже: «Ну от бачиш, диван сам до тебе прийшов». Там якраз на диван вистачало. А Демініціатива теж. Одного разу сиділи ми (у нас невеликий сектор був – Головаха, Небоженко і я, ми всі дружили), і теж прийшов Кокучієв і сказав, що є така ідея – зробити соціологічний центр. Ну, ми й кажемо, що ми хіба проти? Й так воно пішло, це 92-й рік
I	Чи можете Ви сказати, що Інститут філософії, відділ соціології, і все Ваше коло, наскільки воно було незалежне? З одного боку, я почула, що були комсомольці в колі, а з іншого боку просування залежало від членства в партії...
P	Інститут філософії – це було середовище незалежних людей, не зважаючи на те, чи були вони членами партії, чи не були. Я дуже хотіла стати членом партії, тому що от збираються збори, виступають, є можливість критикувати адміністрацію, і все таке інше, а я йду додому. І я таки вступила в партію.
I	Розумію. Розкажіть, чому це спочатку було неможливо, які бар'єри стояли, і що це Вам дало...
P	Найбільший дефіцит, який був за радянських часів – це членство в партії, тому що партія була «робоче-крістьянська», й відсоток інтелігенції мав бути дуже обмежений. А робітникам і селянам воно було не дуже потрібно. А інтелігенції було дуже потрібно. Тому, взагалі, була величезна черга. В Інституті філософії величезна була черга. Мені було простіше, тому що там могли працювати не члени партії. І ще було багато без черги. Я без черги вступила. Ми співпрацювали з відділом науки Райкому партії, і в мені відкрили талант писати добрі доповіді.
I	Ми – це хто?
P	Інститут філософії. Він належав до відділу науки, і міськкому, і райкому. І так виявилось, що я писала для першого секретаря хороші доповіді по освіті. Тому що в мене інший підхід був. Ті, хто писав до мене, вони брали сводки по школах, по всьому, і писали. А я пішла у бібліотеку, взяла журнал «Психологія», взяла журнал «Школа», подивилася, які там проблеми є у нас у шкільному вихованні, тому що я не думала, що у Печерському районі інші проблеми. І вчителі були у захваті. Але я вийшла з партії, до речі, раніше, ніж багато хто.
I	Коли?
P	Після вільнюських подій 91-го року ми всім сектором дружно вийшли з партії

I	Як би Ви сформулювали Вашу мотивацію?
P	Ми з великим захватом поставилися до демократичних платформ у КПРС, коли партія почала перестройку, й все таке інше... А після Вільнюсу ми зрозуміли, що ця партія вже нічого не зрушить, що ця партія гальмує все, і що просто морально буде неправильно залишатися у цій партії і відповідати за те, що вона робить. До речі, тоді ще не ясно було, чим все це закінчиться, так що я дуже ризикувала тоді. Тим більше, що я тоді фактично керувала профспілкою, і що ми зробили, наприклад? Ми ухвалили рішення, що профспілка не дозволить звільнення по політичних мотивах. До мене приходили потім з Райкому, говорили: «Ну что ты делаешь? Вы думаете, вас будет кто-то спрашивать?»
I	Це вже після січневих подій?
P	До. Це коли я ще була у партії, інакше чого б вони до мене приходили?
I	Ну а коли це було?
P	Ну, коли почалося це з Рухом, і таке інше. У нас же теж був осередок Руху в Інституті, і теж були проблеми, і ми їх вирішили таким чином, що осередок Руху буде збиратися у вихідні, або після роботи. Що в робочий час вони не мають права проводити збори, а у неробочій – вибачте, можуть.
I	Гаразд. А що таке осередок Руху в Інституті філософії? Це хто і чому?
P	Ну, Ви знаєте, в Інституті філософії багато було, власне, україноорієнтованих людей, які навіть тоді займалися українською філософією. Я б навіть сказала, що більше половини. Це був такий ворожий осередок до радянської влади.
I	Гаразд. А Ваше середовище, соціологи, як ставилися до осередку Руху?
P	Та нормально! Дехто входив, дехто не входив, але підтримував. Соціологи були, на відміну від інших, дуже молоді, бо це була молода спеціальність. Це взагалі були люди після університету.
I	Що це їм давало, яку відмінність?
P	Ну як? Енергію, бажання щось робити нове. Наприклад, я пам'ятаю, що мені доручив директор, щоби я ходила на мітинги, які проводилися, і я написала хорошу роботу «Психологія мітингів»
I	Мітинги, які організовував Рух?
P	Ні, це була виборча кампанія. Зараз важко уявити...

I	Це Ви зараз про які роки говорите?
P	Про кінець 80-тих.
I	До Революції на граніті?
P	<p>Це, здається, було у 89-му році, вибори були до Верховної Ради Радянського Союзу, і висунули від Києва одного Масика, хоча я знаю, що він не хотів бути один, а Щербицький йому сказав: «Знаєш, ти не лучше всех». І було дуже цікаво. Наприклад, коли ми проводили телефонні опитування, була така ціла передмова, щоби люди не боялися. Що от ми соціологи, ми проводимо опитування, це буде анонімно зовсім, тобто, написаний текст. Потім, скажімо, абонент не витримував і каже: «Что вы хотите узнать? Буду ли я голосовать за Масика? Не буду!» І він програв, тобто він був один, але більшість була проти цього одного кандидата. Я пам'ятаю, як на Львівській площі майже лежав абсолютно п'яний на лавці, і там був плакат Масика. І він піднявся, й каже: «Не, я за тебе голосовать не буду!» Тобто, було таке в Києві. І потім: «Ах так? Не обрали? Значить, робіть, що хочете!» І було чи 24, чи 27 кандидатів, і вони виступали на стадіоні, вони збирали повний стадіон. Я вже зараз не пам'ятаю, хто там був, але мені запам'ятався Салій – він тоді був Перший секретар Подільського райкому. І йому ставлять питання: «Як Ви ставитеся до Івана Мазепи?» І він каже: «Тю! Виявляється, він Іван, і я Іван! Ну дякую, буду знати». Тобто, ентузіазм був великий, і очікування були великі. Ну, наприклад, ми зробили. Не я зробила, я написала текст «Ставлення до національної символіки», до жовто-блакитного прапора. Тоді була дуже популярною газета «Вечірній Київ», мені здається, що всі кияни її виписували. Вона така прогресивна була. І там помістили результат опитування. Буквально два абзаци: що провели соціологи по Києву опитування, й третина позитивно ставиться до жовто-блакитного прапору, третина негативно, третина не визначилася. І це був вибух. Десять тисяч листів прийшло до редакції, тобто, вона була завалена.</p>
I	За чи проти?
P	І за, і проти. Одні писали, що це «бандери клятї», а другі питали, як це хтось може бути проти, але всі лаяли соціологів. Це я кажу, щоби увявити цей настрій загального ентузіазму.

ЧАСТИНА III 28:57

I	Отже, настав 90-й рік, жовтень, Революція на граніті. Свою життєву ситуацію в контексті цих подій як би Ви описали? Як Ви ставилися до подій, як Ви їх відчували?
P	Ви знаєте, воно якимось пройшло майже мимо. Так, в Інституті ми підписували одну з петицій, що ми підтримуємо вимоги революціонерів на граніті, але ця петиція була не

	перша, і не остання. Ми, чесно кажучи, поставилися до цієї події, як до однієї з низки подій.
I	А з якими подіями це можна порівняти?
P	Ну, з виборами. Ще інколи мітинги були, ну, не такі, звичайно, як під час революції. Але люди виходили, мітингували. Тому ми до цього поставилися не як до екстраординарної події. І єдине, що я запам'ятала, так це що хлопці були, ми їм скоріше співчували, і ми підписали петицію. Але я не була ініціатором, вже не пам'ятаю, хто був ініціатором в Інституті філософії.
I	З того, що Ви пам'ятаєте, як би Ви описали цей протест? Форма, організації, що було спільного або відмінного з подальшими, чи збереглися якісь тенденції...
P	Ну, по-перше, виявилось, що в Україні, навіть при радянській владі можна бути не битими. От, наприклад, Революції Гідності по наших соціологічних розкладах не повинно було бути. А чому вона виникла? Тому що вперше побили! Щоправда, ще був 2001 рік, але там «Свобода» була, їх вважали націоналістами, то інша річ. Тому що побачили, що можна протестувати, і нічого за це не буде.
I	Так. А чому Ви кажете, що не повинно було бути революції 2013-го року?
P	Ну, не було таких показників, які б показували б наростання протестних настроїв. Навпаки.
I	Гаразд, повернемося до Революції на граніті
P	А от тоді побачили, що можна протестувати і нічого за це не буде. У Радянському Союзі дуже боялися, взагалі неможливо було протестувати, бо ми ж знаємо, скільки саджали тільки за те, що люди вийшли за українську мову чи щось іще
I	А чому Ви думаєте, що така річ мала місце?
P	А тому, що вони самі боялися, вони не знали, чим це все закінчиться. І справедливо! Бо якби тоді, скажімо, їх побили, то могло б все...
I	А хто це «вони», що боялися?
P	Ну хто? ЦК, КГБ.
I	Боялися кого?
P	Людей.
I	А як би можна було описати стан людей? Які очікування були у цей період в цілому?

P	Дуже райдужні. Хоча ніхто не добивався тоді виходу з Радянського Союзу. Я ж пам'ятаю перший з'їзд Руху, говорили в основному про більшу незалежність від Радянського Союзу, що Україна має вести самостійно щось, але там не було про відокремлення. В Програмі Руху.
I	Гаразд. Райдужні очікування. Як розвивалася громадська оцінка цих подій?
P	Все йшло під укос тоді. Не те, що райдужне, але передчуття змін було, тому що все йшло під укос. Тому що навіть в Києві пусті полиці магазинів, зростають ціни і взагалі, в Прибалтиці б'ють когось.
I	А що би Ви назвали результатами основними Революції на граніті для суспільства?
P	Однозначно – зростання соціальної активності. Однозначно. Раніше вона була повністю контрольована. Наприклад, нас у студентські роки тягали у КДБ лише за те, що ми видали літературний альманах в 5-ти екземплярах. Там не було ніякої політики, але ж це самвидав. «Чи стоїть хтось за цим? Як це?» Сам факт, що самвидав. Ну, надрукували ми в 5-ти екземплярах, роздали на курсі. І нічим це не закінчилося, автори були, слава богу, всі відмінники, і дехто члени партії.
I	Як Ви думаєте, от вони боялися. А чим були викликані ці побоювання? Чому зникла впевненість в тому, чим все закінчиться?
P	Тому що люди виходили на мітинги, протестували. Люди «завалили» Масика, це перший раз. Мені здається, що при одному кандидаті це був унікальний випадок на весь Радянський Союз. Бо в інших було кілька кандидатів, а там, де був один – він перемагав. А у нас його «завалили», і що далі? Невідомість. Дуже була висока активність людей. А багато читали. Ми ж росли в умовах жорсткої цензури. В кращому разі десь там... Я пам'ятаю, що я «Доктора Живаго» читала в спецхрані, в Москві. І мені здавалося, що там нічого такого немає, щоби можна було забороняти. А тут відкрилося все! Тому читали просто запоем весь час, зміна свідомості була в людей щоразу. Було дуже багато суперечок, обговорень. Воно кипіло, все це, варилося. Люди збиралися, багато говорили, обговорювали.
I	Як би Ви виділили роль Руху в цей період, і конкретно в Революції на граніті?
P	Я не знаю. Я цих людей не знала, і я вже казала, що Революція на граніті асоціюється в мене тільки з тим, що ми підписували якусь бумагу на підтримку вимог отих хлопців, що на граніті. Підписали – і все.
I	Можливо, Ви пам'ятаєте ці вимоги?
P	Зміна уряду, це я добре запам'ятала. І здається, незалежності України, але чесно кажучи,

	я вже не пам'ятаю. До мене підійшли – я підписала.
I	Чому Ви підписали?
P	Знаєте, чому я підписала майже не читаючи? Тому що підписали мої друзі, і для мене цього було досить.
I	Зрозуміло. Тобто, роль середовища була?
P	Конечно, конечно. У нас був осередок Руху, у нас видавалася газета місцева, називалася «Обозреватель». Там Попович був головним редактором, Прелюк покійний вже, Вяткіна...

ЧАСТИНА IV 37:17

I	Гаразд. Наступні протестні акції. Що Ви про них пам'ятаєте? Ми говоримо про протест як процес. Наступний спалах, можливо, - це «Україна без Кучми». Чи Ви бачите якийсь зв'язок між Революцією на граніті і «Україна без Кучми»?
P	Взагалі між всіма протестними акціями є зв'язок, тому що кожна з них показує, що протести можливі. Не так важливо, приєднуються до них, чи ні, але десь воно «засідає». Інша річ, що вони були безрезультатними, але все-таки. Ну, це я про «Україна без Кучми»
I	Тобто, це було безрезультатно?
P	Ну, воно не зовсім безрезультатно було, звичайно. Це більше відкладається у свідомості, що «Кучму – геть!» Це була абсолютно банальна істина після цього. «Кучму – геть!», значить треба Кучму геть. Тому, скажімо, були наміри Кучму висунути на третій термін, але всі соціологічні опитування показували, що йому абсолютно нічого «не світить», тому він не пішов на третій термін. Ну, не міг він ніяк.
I	Гаразд. Акція «Україна без Кучми» і Помаранчева революція. Який Ви бачите зв'язок?
P	Ну, оце «без Кучми», воно всюди проходило, всюди говорили, що Кучму треба змістити, і його владу. І Медведчук, - ми вже забули, що його правою рукою був Медведчук, і Волков, і все таке інше. І всіх їх треба геть, і треба міняти владу. Причому, соціологічні опитування показували, що Ющенко став героєм. А героєм він став, коли він був головою уряду. Чому він став героєм? Давайте згадаємо, що після введення гривні в 1996 році була страшна інфляція. Ні, вибачте, інфляція була до 96-го року, в один рік було 10000%, тобто ти отримував зарплату і біг скоріше купити їжу, щоби вона була, бо інакше вже наступного дня мінялися цінники. Цей процес зупинило введення власної валюти української. Але оскільки економіка трималася на бартері, то почалося інше – невиплата зарплат, коли людям рік не видавали зарплати, або могли давати по 20%. І потім

	<p>припинив це не так Ющенко, як Тимошенко. Це вона у його уряді займалася Нафтогазом і всім таким іншим. Вона сказала: «Я добре знаю ці схеми», і це була правда. І вона їх закрила, з'явилися гроші, і почала розвиватися економіка, і почали виплачуватися зарплати, і все це пов'язували з іменем Ющенка. І Ющенко став героєм. І однозначно всі соціологічні опитування показували, що він перемагає Януковича. Злам відбувся восени, коли всі кричали, що «треба підвищувати зарплати, треба підвищувати зарплати». «Чому вони не підвищують? Економіка розвивається, а зарплати не ростуть». Це була постійна тема. І за місяць до виборів вони видали всім пенсіонерам по 400 гривень, це було дуже багато.</p>
I	Це був уряд Ющенка?
P	Ні, це вже був уряд Януковича. І тоді різко стрибнув його рейтинг.
I	Януковича чи Кучми?
P	Януковича! Кучма – то вже все. Але все рівно по опитуваннях він програвав Ющенку. І коли, скажімо почалося те дійство, яке називають виборами... А от в чому цій групі Януковича не можна відмовити, так це в умінні адмініструвати. Практично, кожну дільницю вони «обробляли». От що вони робили на моїй дільниці (я це сама бачила). Це Київ, він голосував за Ющенка. Оці ручки з чорнилом, яке зникає. Це раз. Але ще одну спіймали, і це був скандал: вона не підписувала бюлетені. А без підпису бюлетень недійсний. Тобто, вона видавала бюлетені без свого підпису. І так вони робили, і люди це бачили, і людей це обурювало. Не кажучи вже про обурливу абсолютно передвиборчу кампанію. Всі телеканали просто його рекламу давали між негативною, і всі бачили, наскільки несправедлива ця виборча кампанія.
I	Тобто, це була головна причина протестів? Незадоволення людей несправедливістю кампанії? Чи були ще якісь причини?
P	Ні, ні. Це просто накопичувалося. І потім, коли... От, оскільки був екзит-пол, мені часто потім говорили, що я була як той постріл Аврори, тому що саме я на 5-му каналі оголошувала результати першого туру. І в нас було 4 компанії, які об'єдналися: це був соціальний моніторинг Социс, КМІС, Центр Разумкова, і ми. О 8-й годині ми дали результати, а це був єдиний опозиційний канал, що Ющенко переміг з перевагою в кілька відсотків. Але потім, на жаль, дві соціологічні компанії змінили свої результати, і об 11-й ми сказали, що це Янукович. Тому, що Чивілов (???) тоді сказав, що там щось з вибіркою, і все... Ну, я вже не хочу про це говорити. Він казав, що на нього був наїзд, дочці погрожували, щось таке. Був великий скандал, ми наступного дня пояснили, що це не так, що правильні наші перші результати, й таке інше. Але ж люди тоді ще не вийшли. На другому турі ми вдвох робили, без тих компаній – Разумков і КМІС, і по наших даних на 10% переміг Ющенко, а вони оголосили навпаки. І люди вийшли. Люди вийшли тому, що

	було відчуття, що якщо тут вони нас крутять, то все – далі нічого не буде. Далі ніякої демократії, далі ніяких виборів, далі нічого не буде. Але той Майдан заздалегідь збирався. Той Майдан був очолений політиками, він збирався політиками. Ну, наприклад, я знаю, позиція мера... Він сказав так: «Якщо збереться 10 тисяч, то я не буду ніяких дій чинити. Якщо там будуть люди». А їх стільки зібралося одразу... І намети з'явилися, і все з'явилося.
I	А чому Ви кажете, що він був очолюваним політиками і готувався?
P	Ну, вони вже очікували, що будуть фальсифікації. Фальсифікації були, це всі бачили. Наприклад, на Донбасі члени комісії прямо казали, що, наприклад, у них проголосували за Ющенко 400 людей, а сказали, що повинно бути не більше 40, або з ними будуть розбиратися бандюки, з членами комісії. Тобто, всі все бачили, що фальсифікації були масовими. І автобуси їздили, і все таке інше. І виступали виключно політики, не сходили з трибуни виключно політики. Це був Майдан політиків, підтриманих, звичайно, людьми.
I	Гаразд. Політики – це були хто?
P	Ющенко й Тимошенко, перш за все. Порошенко. Потім оцей, що від раку помер. Ну, зайдіть, подивіться там.
I	Іще хто?
P	Безсмертний, Рибачук, Мартиненко. Власне, ті, кого потім називали «любими друзями».
I	Гаразд. А лідери протестів з іншого боку?
P	Що значить «з іншого боку»? Не було іншого боку.
I	А Антимайдан?
P	А не було ніякого Антимайдану, зовсім не було. І «тітушок» не було, нічого не було.
I	Ну, умовно кажучи, протилежна команда? Янукович, Кучма?
P	Кучма взагалі зайняв позицію «я не при чому».
I	Гаразд. А Янукович?
P	А що він міг зробити? В нього влади не було, він ніхто. Він був, правда, прем'єр-міністром. Я знаю, що він кричав на Кучму, щоби Кучма навів порядок і все таке інше. Це свідки були. А він каже: «А що ти хочеш? Я Головнокомандуючий. Що я повинен, військо ввести, чи що? Міліція у твоєму розпорядженні, ти прем'єр-міністр. Роби!» Президент, фактично, зайняв позицію невтручання. А тоді Президент був все-таки ж... В нас була тоді президентська республіка, навіть не президентсько-парламентська. А що міг Янукович?

	Нічого, фактично. Тому нічого не було. Ну, їх ізмором взяли, був третій тур, де з великим відривом переміг Ющенко. Все. Тобто, знаєте, такий дуже веселий був Майдан. Ніхто нікого не бив, за весь час ніхто нікого навіть не штовхнув. Не було ніяких провокацій, не було ніяких ті тушок, була музика, були промови постійно, була атмосфера свята в місті. Коли їздили машини кавалькадами, ї сигналили «Ю-щен-ко! Ю-щен-ко!»
I	А чому Ви кажете, що це був Майдан політиків?
P	Ну, він був організований політиками
I	Але чому люди підтримали?
P	Ну, були очікування, перш за все, від Ющенка. Ющенко був богом в очах людей. В нас патерналізм взагалі дуже сильний, навіть зараз. Але він був таким собі богом, який прийде і все налагодить.
I	А як Ви думаєте, яка роль олігархів була в цих подіях?
P	Ну, я би сказала, невтручання, скоріше. Деякі були проти. Але задавав тон Кучма для них.
I	Тобто, вони його наслідували приклад?
P	Ну, звичайно, скажімо, Ахметов, він би хотів, щоби переміг Янукович.
I	Наскільки активною була ця позиція?
P	Не була активною.
I	А чи були, взагалі, активні олігархи в тому процесі?
P	Вони були дуже активні у виборчій кампанії, тому що вся агітація, і все інше – вони активно протидіяли у виборчій кампанії. Вони організували фальсифікації масові, тому що хто ж це все оплачував? Але під час Помаранчевої революції я не бачила якоїсь їх активності. Телеканали олігархів збунтувалися зрештою. Тому ні, ні.
I	А закордонні політики? Якою їх була роль?
P	Підтримували, звичайно.
I	А хто найактивніше?
P	Ой, ну я не пам'ятаю вже.
I	Гаразд. Чи можна сказати, що Помаранчева революція призвела до змін у політичній системі?

P	Безумовно. Вона повернула виборність, повернула демократичні вибори. Наступні вибори 2006-го року були змагальними, і до речі, політичні сили Януковича отримали реванш.
I	Чому?
P	Ну, тому, що Україна й залишилася поділеною. Від того, що переміг Ющенко, прихильники Януковича нікуди не зникли. А в них приблизно 50 на 50 було, ну, трохи менше в Януковича. Куди ж вони зникли? От і отримали вони десь 30% на виборах.
I	Гаразд. Які ще наслідки для політичної системи?
P	Звичайно, жакливо було те, що вони почали з'ясовувати стосунки між собою. Ми знаємо, що там відбувалося. Особливо Ющенко і Тимошенко. І я вважаю, що якби цього не було... Я чула, що вона сама про це жаліє зараз. Тому що якби цього всього не було, не було б Януковича-прем'єра, не було б реставрації всіх цих політичних сил.
I	В якій мірі конфлікт між Ющенко та Тимошенко був наслідком Помаранчевої революції?
P	Ну да, тому що вона поруч з ним була такою ж героїнею. Власне, до того в неї був негативний рейтинг – мінус 45, до всіх цих подій. Тобто, її зображували, як пов'язану зі схемами й таке інше... А після того, як вона стала прем'єром, він став позитивним.
I	І що це їй дало?
P	Популярність. І на наступних виборах 2006-го року вона ж побила «Нашу Україну», вона вдвічі більше голосів взяла на виборах.
I	Гаразд. Як всі ці події вплинули на становище олігархів?
P	Ну, вони набули більшої сили, тому що, на відміну від Кучми, Ющенко був слабкий Президент. Кучма їм всім показував їхнє місце, і так би мовити, був «розводящим», а Ющенко - ні. Це по-перше. А по-друге, при Кучмі у нас була президентська республіка, а однією з умов третього туру було значне зменшення влади Президента і збільшення влади партій. А партії в нас чий? Партії в нас олігархів. Вони були і є. Так що, безумовно, вони набрали більшої сили.

ЧАСТИНА V 54:31

I	Гаразд. Чи можете Ви прослідкувати розвиток суспільних настроїв до подій 2013-го року?
---	---

P	Як соціолог, я можу сказати, що 2005 рік – аномальний рік у соціології, тому що всі показники злетіли. Вперше Президент набув довіри, новий уряд з Тимошенко. І що цікаво – стара Верховна Рада, якій не довіряли-не довіряли, - і раптом стали довіряти. Тобто, в людей був такий настрій, що все зараз буде добре, все буде чудово. От прийшли до влади нові люди... І справді, якщо подивитися, якби не було цього конфлікту, то я навіть не знаю, чи був ще колись такий сильний склад влади, як тоді.
I	Причини скоріше якісь особисті чи політичні?
P	Особисті, особисті. Суто особисті, я думаю. Це амбіції Ющенка і амбіції Тимошенко
I	Гаразд. Який зв'язок між цим конфліктом і подіями 2013-2014 років?
P	Ви знаєте, от я стала говорити про 2005 рік... Але потім все пішло вниз. Януковича призначили прем'єр-міністром, люди розчарувалися, і апатія йшла досить сильна. Тобто, все стабільно падало до колишніх показників 90-х років. Хоча, економіка розвивалася досить непогано до кризи 2008-го року. Більше ставало середнього класу, раз економіка розвивалася. Люди в цей час, звичайно відчували себе вільно. ЗМІ теж були набагато вільніші, ніж це було за Кучми. Тобто, демократія, все таки розвивалася в цей час. Ну, я вже не кажу, що молодь і всякі інші активісти більше створювали громадських організацій в цей час. Тобто, внизу формувався цей майбутній контингент, який виступив у 2013-му році. Але, якщо подивитися на громадську думку, то там є таке питання в Інституті соціології у моніторингу (це питання, здається, з 2005-го року): «Що Ви відчуваєте, коли думаєте про майбутнє України?» Так от, найгірші показники були у 2013-му році. 2013-й рік, все таки стабільність. Зростає після кризи 2008-го року добробут, все стабільненько, все добре. А показники оптимізму, надії – на найнижчому рівні.
I	Як це пояснити?
P	Ну, було відчуття «кладовища»: що оці люди прийшли до влади – і все. І більше нічого хорошого вже не буде.
I	А хороше – це що тоді? Ви казали, що люди стали вільнішими, але чому оце відчуття кладовища мало місце?
P	Ну, тому що вони бачили, що в політиці відбувається. Корупція і раніше була, а тоді вона розцвіла просто таким цвітом... Якщо раніше можна було всяким «смотрящим», «носящим на гору» 20% давати, а при них починалося 50%, а потім вже до 80% доходило. Тобто, вся країна перетворилася на такий насос, який качає гроші. До анекдотів доходило просто. Вони чудові організатори. Наприклад, мені розповідала жінка, чоловік якої працював, здається, у Міністерстві закордонних справ, де не такі великі зарплати, але там є 30-тивідсоткова путівка. Так от, з усього, і навіть з того, треба було заплатити 20%. Тобто, вона все рівно йому обійдеться у 50%, але «здай!» І всюди це було, всюди. Я, наприклад,

	коли отримувала закордонний паспорт, то там прямо в міграційній службі стояла машина-автомат, де можна було заплатити гроші за всі ці квитанції. Ну, люди платили. І я подивилася, який банк: Донецьк, вулиця Артема, 46. Тобто, це банк Саша Януковича. Тобто, всюди, де можна якусь копійку «урвать», вся країна перетворилася на такий великий насос.
I	Гаразд. З одного боку, Ви кажете, що розцвіла корупція, а з іншого боку, кажете про стабільність. Тоді стабільність у чому була?
P	Ну, знаєте, на кладовищі теж стабільність. Все спокійненько.
I	Я все таки хочу почути, які показники цієї стабільності. Тобто, з одного боку, корупція, насос. Для мене це звучить, як те, що в людей стало менше грошей.
P	Ні, в людей не стало менше грошей, тому що економіка все таки розвивалася. Вона «лежала» у 2008-му році, Тимошенко, власне, програла через кризу 2008-го року. Якби не криза, вона була би Президентом, тому що до кризи в неї було 30%, і в Януковича 30%
I	Гаразд. Тоді, це стабільно погано було?
P	Ні
I	Тоді про що стабільність?
P	Ну, Ви знаєте, все повинно рухатися. А воно вже так... І давало все таки надію, що ми підпишемо асоціацію з Європейським Союзом, і ми таки підемо у Європу
I	А як Ви думаєте, як люди розуміли оце «в Європу»?
P	Ну, що в Європі хорошо. Звичайно, однозначно пов'язували з кращим матеріальним становищем. Це найперше. Це можливість їздити, мандрувати. Тобто, Європа стабільно пов'язувалася з чимось позитивним. І, до речі, весь 2012 рік, і частково 2013-й Янукович агітував за Європейський Союз. І більше того, я знаю, що коли почали обурюватися у його Партії Регіонів, то він всіх зібрав і сказав: «Идём в Европу!»
I	Чи можна розділити причини протестів і привід для протестів?
P	Конечно! Причина для протестів – що люди хотіли змін, людям все це дуже набридло.
I	У яких сферах?
P	В усіх. Люди хотіли більшої свободи, більшої демократії. І перша за все, хотіли зміни влади. А привід – це побиття студентів.

I	Отже, хотіли в Європу, хотіли змін... Хотіли змін в чому?
P	В усьому. І хотіли, головне, убрать цю банду. І, я думаю, що він набрид не лише населенню, але й олігархам. Тому що всі олігархічні канали показали «зі смаком», як б'ють. І людей це обурило, звичайно. І я дуже добре пам'ятаю недільний ранок, коли на віче збиралися. Я живу на передостанній станції метро – Чернігівській, і вже майже не можна було увійти – так багато людей було. І ми не змогли вийти на Хрещатику, тому що там двері неможливо було відкрити, не могли вийти на Театральній, на Університеті, й вийшли аж на Вокзальній. Людей було дуже багато, таке враження, що все місто вийшло.
I	А в ряду «причина-привід» яке місце займає не підписання Угоди про асоціацію? Тобто, було очікування від Януковича...
P	Це був такий толчок. Тобто, стало зрозуміло, що рубікон перейдено, і з цією владою вже нічого хорошого не буде.
I	Якби не було побиття, то як би події розвивалися, як Ви думаєте? Наскільки значущим було не підписання у порівнянні з побиттям?
P	Безумовно, побиття було більш значущим. Тому що вони перейшли межу, тому що українці, все таки, не були раніше биті. Ну, раніше було там біля пам'ятника Шевченку, але якось воно не так, а тут показали по всіх телеканалах, що б'ють. І виявилось, що коли побігли студенти у Михайлівський собор... Розумієте, українці – цікава нація. Коли б'ють, вони біжать не від, а до. Захищати біжать.
I	Гаразд. А які це прояви дали мало?
P	Звичайно! Ще, скажімо, другий дуже важливий фактор був – це Інтернет. Фейсбук, соціальні мережі. Коли, скажімо, було загострення, люди викликали таксі і бігли на Майдан, замість того, щоби триматися подалі.
I	Це несподівано було для Вас, як для соціолога?
P	Річ у тім, що це теж меншість. У всіх подіях Помаранчевої революції брали участь приблизно 15% людей. В усіх. І тут приблизно стільки ж. Це включаючи тих, хто помагав грошима, і не лише в Києві, але й в інших містах. Це меншість. Але дуже активна. Ну, взагалі, історію меншість рухає. А решта або підтримує, або ні. Тут підтримувала половина країни.
I	Чому?
P	Ну, тому що для них була неприйнятною влада Януковича. А половина не підтримувала. Вірніше, не так: 50% підтримали, а 40% не підтримали.

I	Як би Ви описали самоорганізацію в цьому процесі?
P	Я би сказала, що тут була чудова горизонтальна організація і дуже-дуже погана вертикальна. Тобто, вертикалі взагалі не було.
I	Це добре чи погано?
P	Це погано. Тобто, з одного боку, це добре, звичайно. На рівні горизонтальному, скажімо, люди швидко організувалися. Наприклад, медичну допомогу організували люди самі, їжу. Люди організували захист сотнями і домовлялися між собою. Кожна сотня мала свого командира, вони домовлялися, хто де буде. Але якоїсь вертикальної структури, яка б представляла Майдан, не було. І я була свідком того, як її намагалися зробити, організувати. Нас покликали експертами: я була, Бистрицький був, ще були. Це було в залі Будинку Профспілок. І почалося: «А ти хто такий? А ти хто такий?» Це було настільки жакливо, і так вони нікого й не обрали. Тобто, не було людей, які б у переговорах представляли Майдан як такий. Саме тому представляли політики. Хто перший, хто другий, хто третій, хто головний... Це біда нашого громадянського суспільства – це амбіції.
I	Амбіції громадських лідерів чи політичних лідерів?
P	Громадських.
I	Гаразд. А як люди знали, як треба збиратися в сотні, як треба організовувати збір коштів, медичну допомогу?
P	Це все стихійно відбувалося. Наприклад, приходили на кухню люди і хтось з більш активних їх організував. Так було і в сотнях. І причому на рівні сотень дисципліна була абсолютною! Я пам'ятаю, як, скажімо, коли збиралися, то були і представники сотень. Як вони стояли по стійці «смирно». «Направо, налево, шагом марш». Тобто, там була дисципліна, а між собою вони якось...
I	Гаразд. Чи правильно я чую, що існувало якесь середовище громадських лідерів?
P	Безумовно.
I	Чи можна його протиставити політичним лідерам, і як би Ви описали взаємодію «громадські лідери – політичні лідери – експерти»?
P	Ну, я не знаю, тому що я була, скоріше, серед своєрідних експертів. Ми вперше, може, в історії, тому що я ніколи не надбувала, щоби хтось робив репрезентативне опитування на площі під час мітингів. Це було вперше. У нас там були якісь невеликі гроші – чи дві з половиною тисячі, бо треба ж інтерв'юерам платити. Паніотто зробив вибірку, тобто написали, де хто стоїть, де як, скільки кроків треба відійти, і все таке інше... От вперше соціологія мітингу, це було 6-7 грудня, я пам'ятаю. Все було розписано, але натовп! Куди

	<p>відійти?! Тому терміново вирішили по телефону, що опитуємо того, хто зліва. Опитуємо того, хто праворуч. Опитуємо того, хто ззаду. Були проблеми, коли люди хотіли висловитися, а йому не дають, тому що він не підходить у вибірку. І це була соціологія мітингу, коли мітинг був. Другий етап – це було вже стаціонарно, в грудні. І третій вже був... Я їх так назвала: перший – це Майдан-мітинг, другий – Майдан-табір, і Майдан-Січ. Майдан-Січ – це вже було після побиттів, і там теж були свої проблеми. Ну, наприклад, у перших двох була проблема, що люди хотіли відповідати. а ми їм не давали. І більше того, інтерв'юєри теж хотіли брати, бо вони ж так швидше зроблять. А я бігала, як та собака, «гавкала» на тих інтерв'юєрів, щоби вони дотримувалися процедури. Бо йдуть, наприклад, 12 студентів з Могилянки, і вона їх тут же... А я стою і «гавкаю», не даю</p>
I	<p>Гаразд. Я повернуся до свого питання. Експерти – політики – громадські активісти. Як Ви бачите процес взаємодії між ними?</p>
P	<p>Я не перебільшую нашу роль, як експертів. Наша роль на початку була в тому, що ми показали, що вибори були зфальсифіковані.</p>
I	<p>Це Ви згадуєте події 2004-го року?</p>
P	<p>Да. Ніколи раніше в історії соціології не було, щоби соціологічні опитування розходилися накладками 300 тисяч екземплярів. Вони вночі надрукували 300 тисяч, все це роздавалося на Майдані. І коли питали, що це роздають, і їм казали, що це екзит-пол, то ніхто не питав, що таке екзит-пол. Тобто наша роль як експертів була в тому, що ми могли заперечити тезам, які намагалася розповсюдити влада. Тобто, теза була така, що там маргінали, що там безробітні, і що там Галичина. От приїхали безробітні з Галичини, поставили, і все. А ми показували, що, вибачте, - освітній рівень набагато вищий, ніж в середньому по Україні, тобто там багато людей з вищою освітою. Що там безробітні є, але це в межах 10%. Що там не лише Галичина, що там є суто російськомовні. Що там, хоч і 20%, але це представники Сходу і Півдня. Тобто, ми показали соціальну структуру людей, ми показали, що вони хочуть, і ми показали їхні вимоги. От, можливо, в цьому була наша роль.</p>
I	<p>Гаразд, а чому в середовищі експертів взагалі з'явилася така потреба це робити? Що Вас мотивувало?</p>
P	<p>Ну, звичайно, інтерес науковий, перш за все. І Паніотто це гаряче підтримав. Тобто, треба було щось таке зробити. Я спитала, що Володя, давай щось таке зробимо, і він каже, що давай.</p>
I	<p>Чи було у вас очікування, що ці результати мають значення?</p>
P	<p>Ні, не було.</p>

I	А в тому 2004-му році?
P	Так.
I	А чим відрізняється?
P	Ні, ну я ж кажу не про екзит-пол, я кажу про опитування...
I	Я розумію. Але і в тому випадку, і в цьому Ви, ніби, заперечували тезам влади. Щось подібне є в цих ситуаціях? Що Вас рухало? Чи Ви відчували, що це важливо для суспільства в той момент?
P	Ну, безумовно, відчували! Ну, вибачте, ми ж теж ходили на Майдан. Ми теж офісом ходили на Майдан, збирали аптечки. Ну а як же! Наш Юра дрова туди возив постійно в своїй машині.
I	І ви відчували себе у 2014-му році більш причетними до руху, ніж у 2004-му?
P	Безумовно, безумовно. Тому що у 2004-му році це було свято таке. Не було відчуття якоїсь загрози. А в 2013-му було, звичайно. Були всі ці ті тушки, і все це було. І, до речі, не страшно було, коли там перебував, от що цікаво! Я там час від часу бувала, звичайно. Більше того, коли я вводила, то кажу: «Якщо щось там буде, я скажу, що проводжу тут тренінг. Що ми вивчаємо протестні настрої методом включеного спостереження»
I	Гаразд. Хотіла би уточнити: все таки громадське середовище і вертикальна організація...
P	Я там, все таки, була збоку.
I	У Вас є картинка, як це мало бути і як було?
P	Ну, мала все ж бути загальна структура Майдану, якої не було. Тобто, якась вертикаль, яка б дозволяла... І навіть, я вважаю, що на основі Майдану можна було б створити нову партію. А цього не трапилося.
I	Гаразд. Якщо говорити про потенціал явища, і про його реальні результати, то що можна назвати досягненнями, а що провалами?
P	Досягнення – це те, що безумовно, суспільство змінилося. Менше змінилося, ніж суспільство думає про себе, але... От подивіться, у нас є на сайті такий прес-реліз: «Як змінилося суспільство, як змінилися ми самі». Люди стали більш впевненими, стали більш відчувати свої права. Коли ми питали, як змінилося суспільство, то половина сказала, що більше людей готові боротися за свої права. Але коли у них спитали: «А Ви особисто готові боротися за свої права?», третина сказала, що готові. Це багато. Виник рух волонтерів.

	Волонтери на першому місці за довірою, обійшовши навіть Церкву. Громадянське суспільство, ставлення до громадських організацій вперше перейшло в плюс, а раніше було в мінусі. Виникли громадські ініціативи, громадські рухи, і це, безумовно, плюс.
I	А якщо оцінювати, що от є радянська спадщина в українському суспільстві, і вона ще існує, і впливає...
P	Ой, слухайте, та тої радянської спадщини давно вже немає! Ну, старші люди...
I	Гаразд. Але якщо все таки про той шматок досвіду суспільного говорити, і про події 2014-го року, то чи можна сказати, що це була елімінація радянського спадку?
P	То дурниця повна! Ніякого значення для радянського спадку вона не мала взагалі. Ті, хто у Радянському Союзі мав активний вік 30-35 років, - ті тепер глибокі пенсіонери. Про що Ви кажете? Ну, є ще люди, які пам'ятають Радянський Союз, ходять з ленточками... Я якось написала про це в Новом Времени, й отримала стільки всякого, що боже ж мой. Що не чіпайте їх, хай
I	А що Ви скажете про молодь, яка ностальгує, не знаючи Радянського Союзу?
P	Та нічого вони не ностальгують! Дурниці кажуть – та й все. Вони нічого не знають про Радянський Союз. Ностальгія – це емоція. А вони випендрюються. Їм баб ушка сказала, що було добре, бо кожен мав роботу. А він безробітний, то він і каже: «От как хорошо было в Советском Союзе»

ЧАСТИНА VI 1:20:06

I	Гаразд. Все таки, чи можемо ми розглядати події від 90-го року до 2014-го, як якісь тяглі події?
P	Ну, все в суспільстві тягле.
I	А мету Ви бачите? Куди веде цей процес?
P	До формування європейської країни. При всьому при тому, що крок вперед і два назад, підстрибнули на місці, чи вбок. Але все таки ми в тому напрямі йдемо. Повільно, але в тому напрямі. Ми розходимося з Росією все більше в різні боки. Ми йдемо не в одному напрямі, ми йдемо в різних напрямках.
I	А куди йдемо ми, і куди йде Росія?
P	Ми йдемо у цивілізоване європейське суспільство, а Росія йде до диктатури. Раніше в них був більш-менш «вегетаріанський», цивілізований авторитаризм. Для мене показник – це

	ставлення до соціології. Коли провідну фірму «Левада – Центр» називають іноземними агентами і закривають, мені це нагадує Радянський Союз, де в нас взагалі не було опитувальних мереж ніяких. Наприклад, в Польщі були, хоча й закриті. В Югославії були. А в нас цього не було. В них немає зараз незалежної соціології.
I	Розумію. Чи бачите Ви зв'язки між цим процесом – 25 років розвитку суспільства, - й історією ХХ-го століття? Чи бачите Ви візрці, які повторюються?
P	Слава Богу, що 1917-й рік у нас не повторюється. Але я дуже боюся, що третій Майдан може бути схожим на 17-й рік.
I	Чи мали події української історії ХХ століття значення для розвитку подій від 90-го року?
P	Я думаю, що все-таки йшов занепад. Йшов занепад в Україні, починаючи з 1917-го року, і позитивні процеси почалися в 60-х, безумовно. Це «відлига»...
I	Чи мав рух 60-тидесятиництва вплив на події від 90-го року?
P	Мав
I	У якій формі?
P	Ну, пам'ятаєте, хтось писав, що «декабристи разбудили Герцена», і так далі. Так і тут: хтось повинен бути першим. Вони були першими.
I	I питання про учасників процесу від 90-го до 2014-го. Як Ви вважаєте, чи участь у попередніх протестах впливала на бажання, або небажання участі у наступних?
P	Ну, звичайно! Всі відомі фігури, такі як Набока, Доній... Але є й інші. Наприклад, Піховшек там теж був
I	Але в нього інша траєкторія, так? А якщо говорити про суспільство, про громадян? Розчаровані 2005-го року – чи були вони схильні брати участь у процесах 2014-го року
P	Безумовно. Звідки ж вони взялися? З іншої планети, чи що?
I	Тобто, це прагнення зберігалось, незадоволення?
P	Незадоволення так чи інакше виліється, якщо не бите суспільство. От наша влада не розуміє, що демократія – це можливість жити без революцій. Я завжди писала, що революція виникає там і тоді, коли не спрацьовують демократичні механізми. І демократія в Європі почала розвиватися інтенсивно після нашої Жовтневої революції. Це випуск пару, це можливість спокійно «викинути» владу, без заворушень, без революцій. Це можливість спокійно сказати, яке вони «говно», і не сісти. От сказав – і вже легше стало. Тобто, або зовсім задавлять суспільство, повністю, буде диктатура, або, як у нас,

	вийдуть
I	Ви сказали, що третій Майдан може бути схожим на 1917-й рік. Чому?
P	Тому, що після двох невдач, та ще й коли в людей на руках зброя... Все таки, другий Майдан теж був беззбройний. І більше того, я знаю, що там зброя була, але категорично забороняли навіть показувати, що вона є. Тому що всі розуміли, що якщо всі виймуть зброю, то почнеться різня, і все. А тут... Ми ж бачимо: от хтось кинув гранату, і це стихія, неврегульована стихія – це страшно. Майдан все ж був регульований. У сотнях була абсолютна дисципліна.
I	А чому так сталося? От є маса людей, вони один одного не знають, і раптом вони є дисциплінованими учасниками сотні.
P	Ну, недисциплінованих просто викидали геть. От і все. П'яних не пускали, їх же не було зовсім. Знаєте, я там була на Новий Рік, і там були... Але люди відчували, що не можна. Наприклад, святкували Новий Рік, і була пляшка шампанського на компанію з 4-6 людей, і все. Хоча можна було, наприклад, відійти десь і напитися, але ні – нічого такого не було.
I	Тобто, це все таки інший стан ментальний?
P	Я ж кажу, що там тон задавали, принаймні, люди відповідальні, освічені, середнього класу було багато.
I	А чому саме ці люди виявилися на Майдані?
P	Ну, ми ж називаємо це Революцією Гідності, і це, власне, так. Економічних вимог майже не було. Були вимоги зміщення влади, боротьби з корупцією, й таке інше.
I	Гаразд. Якщо говорити про результати і розчарування 2014-го року?
P	Ви знаєте, розчарування, мабуть, було в тому, що суспільство значною мірою стало жити своїм життям. Тому що агресія, тому що війна. І одним з наслідків такого розчарування до влади пішла війна. Люди зрозуміли, що альтернативи немає. Що можна критикувати владу, і треба її критикувати, але не до того зараз. Тобто, війна відволікла суспільство.
I	Є безпосередній зв'язок між Майданом і війною?
P	Да. Тому що Росія зрозуміла, що Україна «уходить». І це був такий жест відчаю, скоріше. Тобто, Україна йде, і їм здавалося (можливо, ґрунтуючись на даних соціології), що вони можуть відтягти половину України. Концепція «Новоросії» вже забута, але навесні 2014-го року це було дуже популярно в Росії. А сталося навпаки.
I	Яка роль олігархів і закордонних політиків у 2014-му році?

P	Досить велика. Річ у тім, що насправді не може бути проросійських олігархів, тому що вони не хочуть, щоби... Це не я придумала, це любила Мостова говорити колись: «Техас должны грабить техасцы».
I	Тобто, олігархи підтримали Майдан у 2014-му році?
P	Ні, ні. Майдан вони не підтримали, при чому тут Майдан? Вони, скоріше, зайняли вичікувальну позицію. Вони не хотіли підтримувати Януковича, скажімо так.
I	А чому?
P	А тому, що він теж «дістав» їх. Тому що Янукович хотів бути єдиним олігархом в цій країні, самим головним, а вони цього не хотіли. Після цих подій вони поводитися по-різному. Ну, але, «тітушок» вони все таки возили. Тут треба розрізняти олігархів донецьких, які були, власне, з клану Януковича, й інших. Інші Януковича не підтримали. І все таки вони намагалися щось змінити. Вони намагалися залишитися владою на Донбасі. До чого це призвело – ми бачимо.
I	Роль Церкви на Майдані?
P	Ну, церква підтримала Майдан, за винятком Московського патріархату.
I	Яке значення це мало для перебігу процесів на Майдані?
P	Ну як? Церква нас підтримує! Це, справді, було дуже важливо. Там було дуже багато вірян, і я думаю, що це важливо було.
I	Закордонні політики?
P	Важливо дуже теж було. Бо «нас підтримує цивілізований світ», і це теж було важливо.
I	Гаразд. Ми завершили з питаннями. Резюме якесь у Вас є?
P	Ви знаєте, в Україні дуже цікава історія. І я думаю, що колись в курс світової історії це увійде, як увійшла історія Французької революції. Ми вивчали світову історію колись. Країн багато в світі, і ми, на жаль, не вивчали Нідерланди, багато інших країн, а от Францію вивчали, бо там були французькі революції. В нас вже було дві, і я думаю, що Україна теж увійде у підручники: або як дуже успішна країна, або як фейл-стейт. Але увійде.

